

Горѓи МАЈКОВСКИ

ПАРТИЗАНСКИОТ ОДРЕД „ЈАНЕ САНДАНСКИ“ (декември 1943 - мај 1944 година)

Партизанскиот одред „Јане Сандански“¹ се формирал и дејствувал во мошне специфични услови, диктирани од новонастанатата политичка ситуација по заминувањето на Првата македонско-косовска ударна бригада од територијата на Западна Македонија. Со оглед на фактот што за овој период е доста илустрирано,² немаме намера да се задржуваме на овој проблем, туку само во кратки црти да се задржиме на територијата на Дебарца,³ каде е и формиран одредот и од каде ги изведувал

¹ Овој Одред меѓу дел од борците бил познат и како „Охридски“ партизански одред „Јане Сандански“. Ова именување на Одредот се наметнувало од становиштето што поголемиот дел од борците во подоцнежниот период доаѓале од Охрид и Охридско и се вклучувале во Одредот како негови борци. Меѓутоа, според расположливата изворна граѓа и издадена литература што го допира прашањето на Одредот, за такво именување нема ни збор. Покрај тоа и во разговорите водени со преживеаните борци од раководниот кадар на Одредот, се истакна дека за такво нешто не се сеќаваат, бидејќи во тоа време никој не го поставувал тоа прашање, односно се знаело дека тоа бил одред формиран на доброволна основа од борците од територијата на Западна Македонија.

² Покрај големиот број статии, написи, сеќавања и други објавени материјали, за оваа проблематика во 1974 година во Дебар се одржа и симпозиум на тема: „Слободните територии во Македонија 1943 година“, од кои материјали подоцна, во 1975 година, излезе и посебна книга со ист наслов, потоа „Ослободителната војна во Западна Македонија 1941—1944“, Скопје, 1973, чиј автор е д-р Владо Ивановски, трудот на д-р Миле Тодоровски: Партизанските одреди и Народноослободителната војска на Македонија во ослободителната војна и револуцијата 1941—1944“, Скопје 1972, како и научните симпозиуми по одделни градови од Западна Македонија.

³ Територијата на слободна Дебарца, во чиј состав влегувале и 22 селски населби, се протегала од Пресек до Ботун. Инаку составен дел на слободната територија на Дебарца претставува и територијата на Копачијата т.е. селата од Пресек до Подвис, како и двата града Дебар и Кичево.

Стојмир Ристевски: „Положбата на Дебарца по заминувањето на Првата македонско-косовска бригада“, Зборник: „Слободните територии во Западна Македонија 1943“, Скопје, 1975, 319).

своите дејствија, како на оперативно-стратегиски, така и на морално-политички план, среде населението од овој терен и пошироко.

Заминувањето на Првата македонско-косовска ударна бригада за Егејска Македонија, предизвикала општа непријателска офанзива на германските и на балистичките сили. Како резултат на ова во пламен се нашле поголем број села од Дебарра, меѓу кои с. Црвена Вода,⁴ Песочени, Лактиње, и Сливово,⁵ додека во селата Турје и Мраморец биле убиени и 12 луѓе.⁶ Во почетокот овој насилнички бран врз незаштитените села предизвикал повлеченост и затвореност кај населението, кое окупаторот сакал да го искористи со тенденција кај народот да создаде впечаток дека главниот виновник за таквата положба биле партизаните. Но, оваа намера на окупаторот не се остварила, бидејќи и покрај тешката ситуација населението од овој крај сето тоа стоечки го издржало, а подоцна и на непосреден начин и докажало, со неговото вклучување во редовите на Народноослободителната војска. Меѓутоа, со цел во овој период да не се изгуби вербата во победата на вооружената борба и посебно моралот на населението во борбените единици, било потребно на овој терен да се формира партизанска единица со задача да го штити населението и истовремено да му предочи дека тоа не е оставено само на себе.⁷ Ова, како што ќе видиме подоцна, било од мошне големо значење за зачувувањето на континуитетот на вербата на народот во конечната победа. Токму од овие причини и со вакви цели бил формиран и партизанскиот одред „Јане Сандански“ во декември 1943 година.

*
* *

Непосредно пред заминувањето на Првата македонско-косовска ударна бригада, ГШ на НОВ и ПОМ согледувајќи ја ситуацијата на овој терен, донел решение на теренот да се остави еден партизански одред, или, штом нема веќе формирано таква единица, тогаш да се дојде до реорганизирање на постојните борци од теренот, од кои ќе се формира нов од-

⁴ Во с. Црвена Вода во овој период доаѓаат преку 800 души непријателски сили, кои повеќето ги сочинуваат балисти. Нивниот испробан рецепт на масовни грабежи, палења, силувања и други насилни методи и во овој случај се докажале.

(Д-р Владо Ивановски: Ослободителната војна во Западна Македонија, Скопје, 1973, 223).

⁵ Истата ситуација ги снајде и овие села, каде биле опљачкани, уништени и запалени преку 40 куќи.

⁶ Архив на Институтот за национална историја — Скопје (понаатаму АИНИ — Скопје), к. 29, док. бр. 1254.

⁷ Реконструкција на партизанскиот одред „Јане Сандански“ (понаатаму Реконструкција) извршена во јануари 1986 година, во Институтот за национална историја.

ред.⁸ Во врска со тоа, вечерта на 4 декември 1943 година, по доаѓањето на ГШ на НОВ и ПОМ од с. Црвена Вода во с. Издеглавје, бил повикан Танаско Трајковски - Левски, дотогашен командант на командата на место на слободната територија на Дебарца. Состанокот со него, на кој присуствувал и делегатот на ЦК на КПЈ и ВШ на НОВ и ПОЈ Светозар Вукмановиќ - Темпо, се одржал во куќата на фамилијата Китановци во с. Издеглавје.⁹ Во почетокот Михајло Апостолски и Светозар Вукмановиќ - Темпо побарале од Танаско Трајковски - Левски да поднесе извештај за положбата на теренот. По тоа на Левски му било предочено дека Првата македонско-косовска бригада ќе се повлече од теренот и дека ќе останат поголем број ранети и болни лица, како и зостанати и дезертирани борци. Со оглед на тоа што Левски бил дотогашен командант на место и добро ја познавал ситуацијата на теренот, луѓето и приликите, ГШ решил тој да остане на теренот заедно со членот на ГШ на НОВ и ПОМ Петре Пирузе - Мајски.¹⁰ Со Мајски, Левски требало да се најде на одредена јавка¹¹ во месноста „Радомирово“ и заедно со него да формира партизански одред, на кој би била придодадена и англиска мисија, која со себе носела радио станица.¹² Во врска со тоа, од страна на Михајло Апостолски и Светозар Вукмановиќ - Темпо на Левски му биле обрзложени кои задачи ќе ги има одредот. Тоа биле:

— Одредот да не се претвори во борбена единица или да не врши диверзии, поради фактот што непријателот ќе ги открие и уништи, пред сè поради неговите мали маневарски можности, а и со оглед на ранетите и болните борци, кои во многу ќе го отежнуваат движењето на одредот со истовремена задача да ја пазат и англиската мисија составена од двајца членови.

— Единствени оперативни дејствија одредот да презема само против шпиони или лица што доброволно ќе стапат во редовите на окупаторската власт на територијата на Дебарца.

⁸ Во своите тези за рефератот што требало да го поднесе на пуштанското советување на КПМ (21 декември 1943) година) командантот на ГШ на НОВ и ПОМ Михајло Апостолски, покрај другото ја забележал и точката за формирањето на одредот „Јане Сандански“ на теренот на Дебарца.

(Извори за ослободителната војна и Револуцијата во Македонија 1941—1944, (понатаму: Извори), Т. I, кн. 3, Скопје, 1970, 97).

⁹ Во своите сеќавања изнесени во непосреден разговор со авторот, Михајло Апостолски се сеќава за овој состанок дека било разговарано за формирање и за останување на овој терен на еден одред, но поради долгиот период изминат од тоа време не се сеќава што сè било заклучено и какви решенија биле донесени. Во недостаток на било каков друг извор за оваа проблематика, а со цел да се разјаснат овие моменти, во јануари 1986 година во Институтот за национална историја се одржа состанок со преживеани борци од овој одред.

¹⁰ АИНИ — Скопје, Реконструкција, 10.

¹¹ Не бевме во можност да ја дознаеме содржината на јавката.

¹² За оваа и за другите мисии што се наоѓало при ГШ на НОВ и ПОМ пошироко види: Тодор Симовски: „Доаѓањето на бугарската мисија при ВШ и НОВ и ПОЈ во септември 1943 и меѓународните импликации. ГИНИ, Г. XXVII, бр. 3, Скопје, 1983, 29—83.

Исто така, покрај болните, ранетите и изгубените борци на теренот, кои не ќе можат да заминат со Бригадата, а треба да се приклучат во одредот, задачата на одредот била и собирање на дезертираните борци. Меѓутоа, се истакнало кон овие лица да не се употребуваат насилнички методи, туку доколку изразат желба да заминат по своите домови да се пуштат без некоја закана, но претходно да се обезоружаат, со тоа што и понатаму да се одржуваат со нив врски, за да можат, доколку се предомислат, повторно да се приклучат во редовите на Народноослободителната војска.

— Целото територијално подрачје на Дебарца и пошироко да се покрие со вооружени лица — патроли на одредот, со основна задача народот да види дека покрај партиско позадинските работници постои и вооружена сила на теренот, а што според зборовите на Михајло Апостолски искажани на состанокот, требало да биде и главна и основна цел на одредот во овој период.

— Да се создадат услови за сместување на болните и ранетите и нивно лекување.

— Посебно било нагласено да се пазат од провала магацините со оружје, лоцирани во близина на с. Црвена Вода, за кои одговорен бил Лазо Гиновски, кој бил во постојана придружба на Петре Пирузе Мајски.

— Покрај другото да се зајакне и известителната и контраизвестителната служба, за да се има увид и точно да се знае што се случува на терените на Дебарца, Малесијата, Копачијата, а посебно во градовите Охрид, Струга, Кичево и Дебар.¹³

По овој разговор на кој биле поставени задачите на идниот одред, на борците што се нашле на теренот, им се укажало на потребата од нивно останување на теренот со цел да се дејствува според задачите добиени од ГШ на НОВ и ПОМ. Истовремено нокта пристигнала и една група ранети борци од болницата, која се наоѓала на теренот на Малесијата, а во близина на с. Аржаново, на број 20. Борците веднаш биле сместени по куќите во с. Слатино. Меѓутоа, поради опасноста од непријателската офанзива на овој терен и приближувањето на германските сили во близината на с. Издеглавје Левски со групата ранети борци, преку месноста „Старо Црквиче“ се повлекле кон планината Караорман, каде требало да се најдат со групата што ја предводел членот на ГШ на НОВ и ПОМ Петре Пирузе - Мајски.¹⁴ На 6 декември групата на Левски заминала од другата страна на планината Караорман према месноста „Радомирово“, каде бил договорен состанок со Пирузе. Меѓутоа, дента, на 6 декември двете групи не се нашле, па затоа Левски испратил една патрола за Малесија, за случајно Пирузе да не заминал на тој терен. Истовремено патрола на Пирузе наишла на групата на Левски, дента, на 7 декември,

¹³ Реконструкција...

¹⁴ Исто таму.

а веќе следниот ден, т.е. на 8 декември, двете групи на Левски и Пирузе се соединиле.¹⁵ Кон нив се приклучиле борците на Шиптарскиот младински баталјон од Дебар, кои движејќи се кон Караорман стигнале до месноста „Радомирово“. Така, во оваа област, со групата на Левски на број 15—16 лица потоа групата на Пирузе, исто така околу 15 борци,¹⁶ како и останатите борци од Малесискиот баталјон и одредот „Славеј“ и борците од составот на Шиптарскиот младински баталјон, се соборале околу 130 борци.¹⁷

Поради зголемениот број на борци, како и поради истрошните залихи храна што ги имале борците при себе или ги добиле од населението,¹⁸ се поставило прашањето за снабдување со основните прехранбени производи за ранетите и болните лица. Со оглед на мошне тешката ситуација, по продорот на непријателските германски и балистички сили, се решило, поради зачувување на конспиративноста да замине една група предводени од Пирузе и Левски по храна. Групата заминала во правец на с. Песочани. Кога пристигнале над селото, наишле на едно овчарче на 13—14 годишна возраст, кое изразувајќи висока патриотска свест по предлогот на Пирузе, овците да му ги купат за ранетите партизани, им ги понудил без никаков надоместок со зборовите: „Земете ги вие овците и поарно вие да ги јадете отколку Германците и балистите“.¹⁹ Овците биле отерани до местото каде се наоѓала главнината на борците и тука биле заклани и распределени на болните и на ранетите, како и на останатите здрави борци. Но, поради неможноста да се запали оган на кој би се испекло месото, и поради опасноста преку димот и мирисот да бидат откриени од крстосувачките непријателски патроли низ теренот, борците го изеле месото живо.²⁰ Во меѓувреме кон главнината се приклучиле и поголем дел од партиско-позадинските работници, меѓу кои биле и секретарот на околинскиот комитет Ратка Крстевска, членот на

¹⁵ За ова, во писмото на Добривоје Радосављевиќ, инструктор на ЦК КПМ, испратено до Кузман Јосифовски Питу, член на ЦК на КПМ, од 11 декември 1943 година пишува: „На стариот терен остана Мајски (Петре Пирузе Г.М.) со еден одред (Јане Сандански“ Г.М.) кој таму ќе дејствува партизански“.

(Извори, Т. I, кн. 3, док. бр. 8, 57).

¹⁶ Во групата на Петре Пирузе биле : Илко Топаловски — Аврам, Борис Груевски од Кичево, Левче Стефановски — Тарцанот, како и група од десетина борци што ги предводел командантот Антони Берберовски — Климе од Крушево. Покрај нив, кон оваа група се приклучиле и Младен Богдановски од с. Оздолени како и делови од Дримколскиот партизански одред.

(Извори: Т. I, кн. 4, док. 30, 137).

¹⁸ Пред заминувањето на бригадата, НОО во селата Ново Село, Белчишта, Горко Поле, Оздолени и Издеглавје, успеале преку масовна акција да обезбедат прехранбени производи за преку 1.000 борци и да испечат 3.000 парчиња леб. Дел од овие производи им биле дадени на ранетите борци кои се одделиле од Бригадата и се вклучиле во Одредот.

(Танаско Трајковски — Левски: Писмени сеќавања депонирани во АИНИ — Скопје, 4.).

¹⁹ Рекострукција...

²⁰ Исто таму.

околинскиот комитет Александар Крстевски - Јулски, Панда Чесноска, Анѓа Наумовска, Ѓоко Тапанџиоски, како и болниот борец од бригадата Стојанка Ивановска. Покрај нив, тука се наоѓале привремено и Благоја Талевски, секретар на 11 Областен комитет, потоа Павле Ракочевски, Трајче Груевски, командант на Кичевскиот баталјон Левче Стефановски, политичкиот комесар на тој баталјон Борис Груевски - Душко и борецот од с. Подвис Миле Кузмановски.²¹ Дел од овие новопристигнати борци сосем кратко се задржувале и веднаш заминувале, додека дел останувале по неколку дена и заминувале на теренот за да ја координираат натамошната работа и активност во новосоздадените услови.

*
* *
*

— Заминувањето на дел од борците, кои привремено биле во составот на главнината на борците во областа „Радомирово“, придонело да се намали бројната состојба. Така околу 10 декември 1943 година бројната состојба изнесувала околу 60—70 борци.²² Истиот ден, т.е. на 10 декември, согласно со добиените задачи од ГШ на НОВ и ПОМ за формирање на одредот, Петре Пирузе во договор со Танаско Трајковски, Јаким Синадиновски и другите борци на теренот, одлучил и официјално да се формира партизански одред. Но, со оглед на тоа што во овој период Германците ги пребарувале терените на Караорман и Славеј Планина, формирањето на одредот се одложило до 14 декември, кога според Пирузе настапиле поповолни услови на теренот по повлекувањето и намалувањето на германските воени единици од ова подрачје.²³ На 14 декември и официјално се формирал одредот. Најпрво бил направен список на 60—65 активни борци, не сметајќи ги ранетите и болните, кои потоа под команда на Пирузе се построиле.

Најпрво Пирузе пред построените борци одржал краток говор за целта на одредот кој се формира, дека тој ќе претставува борбена единица на овој терен со мошне значајна и одговорна функција. Потоа, од негова страна било предложено да се избере одредско раководство составено од 4 члена, како и командирски состав на четите. За командант на одредот бил избран Танаско Трајковски — Левски, а за негов заменик Левче Стефановски — Тарзан, додека политички комесар станал Јаким Синадиновски - Славејски, а негов заменик Борис Груевски - Душко.²⁴ По изборот на одредското раководство, Пирузе предложил одредот да го носи името на истакнатиот револуционер од националноослободителниот период и осведочен борец за

²¹ Сеќавања на Танаско Трајковски — Левски, 7; Реконструкција...

²² Сеќавања на Танаско Трајковски — Левски, 8.

²³ Исто таму, 7/8; Реконструкција...

²⁴ Д-р Владо Ивановски: цит. д., 234; Реконструкција...

слободата на Македонија — Јане Сандански, што борците едногласно и со бурни акламации прифатиле.²⁵

Непосредно по формирањето на Одредот, пристигнале извештаи за патролирањето на непријателските сили во близината на Одредот. Затоа се донело решение за напуштање на месноста „Радомирово“ и заминување во правец на Малесија. На патот за Малесија Одредот и другите партиско позадински работници што биле со Одредот, стигнале во с. Аржаново. По патот до селото посебна тешкотија за борците претставувал снегот и лошото време, кое во многу го отежнувало движењето. Во квечерината на 15 декември Одредот стигнал во селото, каде бил пречекан од Месниот народноослободителен одбор, чиј претседател бил Велјо Цветковски, од истото село.²⁶ Влегувањето на борците во селото на чело со знаменосецот на Одредот Миле Кузмановски,²⁷ предизвикало радост кај населението, кое веднаш обезбедило доволно храна и топла облека за борците.²⁸

По ноќниот одмор, од безбедносни причини, утрото сабајле Одредот се повлекол на 2—3 км подалеку од селото во месноста „Униште“ каде биле поставени стражи на сите страни, со исклучок од кај селото.²⁹ На овој терен, кон одредот се приклучиле и неколку борци од Малесискиот одред, заедно со командантот на одредот Велјо Барутовски. Истовремено, од Одредот, во согласност на Пирузе заминал Димитар Берберовски - Климе, со неколку борци и позадински работници за Егејска Македонија, во правец на движењето на Првата македонско-косовска бригада. Со нив заминала и болната Панда Чесноска,³⁰ додека Ратка Крстевска и Александар Крстевски - Јулски заминале преку с. Мешеишта за Струга. Останатите партиско позадински работници останале во Одредот, а во овој период Одредот го напуштил и Дебарскиот младински баталјон.³¹ По еднонеделно задржување во месноста „Умишта“, одредското раководство и Петре Пирузе одлучиле Одредот повторно да се врати на теренот на Караорман. При крајот на месец декември, Одредот пристигнал повторно на Караорман и се спуштил во една кошара над с. Лактиње во месноста

²⁵ Треба да истакнеме поради специфичната задача на Одредот, како и поради тешките временски услови (зимата 1943/44 година во секавањата на борците останала како многу студена, со големи пластови снег, кои буквално оневозможувале какво било движење особено на планинските терени) командирскиот состав на четата доста често се менувал. Затоа, не бевме во можност да го утврдиме точниот состав на командирите на четите и покрај присутноста на поголем број борци на Одредот.

²⁶ Реконструкција...

²⁷ Знамето на Одредот било направено во црвена боја со петокрака звезда урамена со свилени реси.

²⁸ Реконструкција...

²⁹ Страната спрема селото Аржаново била слободна, бидејќи од страна на населението на селото била поставена стража.

³⁰ Панда Чесноска, најпрво била сместена во Охрид, но провалена била уапсена и однесена во Битолскиот истражен затвор.

³¹ Секавања на Танаско Трајковски — Левски, 8/9.

„Слива“.³² Тука одредското раководство и останатите партиско позадински работници од теренот, останати со Одредот, одржале состанок, на кој се разгледувала натамошната активност на Одредот и мерките за засолнување на ранетите и болните борци. Со оглед на големата бројност на Одредот, која доста го отежнувала снабдувањето со храна и лекови како и подвижноста во случај на акција на окупаторот и особено конспиративноста на Одредот, се донело решение да се намали бројот на борците. Во таа смисла било предложено дел од борците, особено оние што имале свои фамилии, а се од територијалното подрачје на Дебарца, да се вратат и законспирираат извесно време во своите села, но со задача политички да работат на повеќе полиња. Пред сè требало политички да работат објаснувајќи му на месното население дека не е напуштено и дека постојат борбени единици на територијалното подрачје, и дека Бригадата, по извесно маневрирање, ќе се врати на теренот.³³ Овој предлог бил поддржан како од одредското раководство, така и од Пирузе и присутните партиско позадински работници. На тој начин многу се олеснало снабдувањето на ранетите и болните борци со храна, лекови, облека и други потреби, а исто така се обезбедил и простор во земунците во кои требало да се помине зимскиот период (предвидени да се изградат и да послужат како база) со што помало оптеретување. Исто така било предвидено со дејноста на борците кои ќе бидат испратени на терен да се извршат сите неопходни подготвки за што поорганизирано и помасовно вклучување на населението во една голема и општонародна вооружена војна против окупаторот во пролетта 1944 година.³⁴

Согласно со горенаведените заклучоци, веднаш се преминало во извршување во дело на овие решенија. Од Одредот заминале преку 20 борци во различни правци и места. Меѓу нив биле и Божин Костовски - Стефановски, Голаб Чакуле, Боро Китановски (кој бил член на Околинскиот одбор), борците Момчило Дуко - Рапо, Крсте Копилаковски и Момчило Петков - Годивецот, сите од с. Песочани, потоа бил пуштен и знаменосецот Миле Кузмановски и командантот на Малесискиот одред Велјо Барутовски (со посебна задача да замине во Дебар) и другите.³⁵ Пред тргнување на сите нив им било кажано дека покрај добиените задолженија, треба да ги извршат и следните задачи: 1. на теренот да се поврзат со партиско позадинските работници и да им помогнат во нивната позадинска работа; 2. непосредно од теренот да испратат податоци до одредското раководство за непријателската јачина, неговите намери и сл., преку тајните канали, кои само тие ги знаеле; 3. таму каде немало создадено канали на базата со Одредот да ги создадат и преку нив да одржуваат врски со Одредот на планината

³² Реконструкција ...

³³ Исто таму.

³⁴ Исто таму.

³⁵ Исто таму.

Караорман.³⁶ Всушност, оваа група борци испратена на теренот со овие задачи, како и другите групи кои ќе бидат испратени нешто подоцна, ќе претставуваат и исполнување на задачите кои ГШ на НОВ и ПОМ ги поставил пред Одредот.

*

* *

Влошувањето на временските прилики од една, и неможноста секојдневно да се вршат маневрирања со ранетите и болните борци по непристапните и за движење мошне тешки терени на планината Караорман, од друга страна, го принудило штабното раководство и Петре Пирузе да изнајдат места каде би се изградиле бази во кои требало да се сместат ранетите и болните борци. Овие бази, замислени да се изградат во вид на земуници, требало да бидат сигурни засолништа и за останатиот дел војноспособни борци на Одредот како и за другите активисти кои сè уште се наоѓале со Одредот. Поради тоа, кон крајот на декември месец 1943 година била испратена група борци во состав: Божин Костовски, Момчило Јордановски и Лсон Спиrowsки.³⁷ Како најпогодно место за изградба на бази и стационирање на Одредот бил теренот помеѓу селата Лактиње и Годивје, лоциран на западната страна на планината Караорман и Славеј, а наспроти планината Алипашица. Овој терен бил извиден и од одредското раководство и од Пирузе, кои исто така се сложили таму да се изградат земуниците т.е. бази-те.³⁸ Земуниците биле изградени за 3—5 дена и биле многу ве што камуфлирани во близина на една стена. Земуниците биле различни по големина. Едната, каде се наоѓал Пирузе, членовите на англиската мисија и другите позадински работници како и дел од штабното раководство, била помала, додека другата, во која биле сместени ранетите и болните борци била поголема. Со работата околу градбата раководел Стојан Клепјански, додека група борци од Одредот и Трајан Дуковски од Лактиње, кој бил во овој период и најсигурна и главна врска со теренот, со своето несебично залагање придонеле базите да бидат за брзо време изградени.³⁹ Внатрешноста на земуниците била мошне успешно решение и прилагодена во вид на теренска болница. Креветите биле направени од гранки и дрвја на два ката прекриени со папрат. Горниот дел на земуниците бил прекриен со слама, а над сламата била нафрлена земја и лисја од шумата како и искршени гранки кои послужиле како одлична камуфлажа. На 20—30 метри била изградена привремена чешма, а малку понастрана и клозет обграден со талпи од букови дрвја. Сето тоа било целосно прекриено со снег, така што

³⁶ Исто таму.

³⁷ Сеќавања на Божин Костовски од Охрид, непосреден учесник во овие настани, дадени на авторот.

³⁸ Исто таму.

³⁹ Сеќавање на Танаско Трајковски — Левски, 9.

било тешко дури и од непосредна близина да се забележи.⁴⁰ На тој начин, при крајот на декември 1943 и почетокот на јануари 1944 година земунците биле готови и во нив се префрлил целиот одред.

Во големата земунца биле сместени тешко болните и ранетите борци, меѓу кои биле Димче Димитриевски, Нико Доаѓа-Колката, Перо Чемериќич-Косовар, Васко Тутинец-Косовар и уште еден нивен другар, тешко ранет во лактот на десната рака. Потоа, тука бил сместен и политичкиот комесар на Одредот Јаким Синадиновски, тежок болесник од ТБЦ, Милка Косоварката, Соколе Клепјански,⁴¹ синот на Стојан Клепјански, Стојче Јовановски од с. Годивје и др. Сите борци ги лекувал Италијанецот Бутољини, со лекаства набавувани од Струга и Дебар и испраќани од Велјо Барутовски.⁴² Меѓутоа, со оглед дека во составот на Одредот сè уште имало и дел од партиско позадинските работници, како и борци кои во овој временски интервал биле повеќе потребни на теренот, одредското раководство и Петре Пирузе, на својот состанок одржан во почетокот на јануари 1944 година, во базата каде се наоѓал Пирузе донеле решение уште неколку групи да се испратат на терен со цел уште повеќе да го прекријат територијалното подрачје на Дебарца, Мавровско, Малесија, Копачијата и евентуално градовите Кичево и Струга. За Мавровско бил испратен Илија Топаловски — Аврам и Митре Инадески — Ацо со жена му Анка како и Стојанка Ивановска од с. Ораов Дол — Велешко. За селата Јудово, Брждани и Белица биле испратени стариот Стојан Клепјански и Ацо Ивановски — Стево од Прилеп за селата Карбуниште, Цер и Малоцерско заминал Левче Стефановски — Тарцан и Борис Груевски — Душко од Кичево, а за с. Подвис, Видрани и Пополжани Миле од с. Подвис.⁴³ На тој начин во многу се олеснило снабдувањето на Одредот со основните прехранбени производи, а во исто време тие претставувале и основен известителен извор, кој во многу придонеле за успешното опстојување на Одредот на овој терен.

Како што истакнав една од главните задачи на Одредот била прекривање на целото територијално подрачје на Дебарца со патроли на Одредот. Меѓутоа, мошне тешкиот терен поради големите врнежи на снег во текот на јануари 1944 година, претставувал главна пречка за непреченото функционира-

⁴⁰ Приодот од земунцата до чешмата и клозетот бил направен од снег ископан во длабочина и широчина и добро изгазен, така што изгледал како тунел.

(Сеќавања на Танаско Трајковски - Левски, 9/10).

⁴¹ Поради сè посериозната ситуација, која од ден на ден се повеќе се влошувала, се решило 14-годишниот Соколе Клепјански да замине на домашно лекување. Но, ни тоа нема да помогне. Кон крајот на јануари 1944 година Соколе и подлегнал на неизлечивата болест. За ова поопширно види: Киро Пунтевски: Лекувањето на ранетите и разболените борци од Прилеп и Прилепско 1941—1944, Скопје, 1985, 106—109.

⁴² Сеќавања на Јаким Синадиновски, дадени на авторот; Реконструкција...

⁴³ Реконструкција...

ње на овие патроли и одржувањето на врски со партиските организации и позадински работници од градовите и селата. За тоа, Пенко Здравковски, член на II ОК на КПМ во својот извештај упатен до Добривоје Радосављевиќ и Страхил Гигов, покрај другото истакнал дека: „поради големиот студ, снег и лапавица немало никакви услови да се упатуваат патроли за Дебарца“ . . а за то је најголемо сметане снегот и зимното време“.⁴⁴ Но, и покрај лошото време Одредот не останал парализиран. Врската со Ратка Крстевска која се наоѓала во Струга се одржувала и понатаму.⁴⁵ Исто така од страна на Одредот биле преземени и одредени маневарски акции поради опасноста да бидат откриени од страна на германската војска, која меѓу населението пуштила глас дека ќе ги открие борците и членовите на англиската воена мисија како и заробените германски војници⁴⁶ по кои Германците подолго време трагале. Во една таква ситуација, во I половина на јануари 1944 година, по голем студ и снег целиот одред со сите болни и ранети борци морал да се евакуира. Заради полесно движење Одредот бил разделен на две групи и тоа, дел од силите, околу 15—20 борци предводени од Момчило Јордановски и Ацо Ивановски — Стево, заминале во Малесиските села. Другиот дел, 40 на број, во кој биле и болните и ранетите борци заедно во правец на с. Годивје и Врбјани, од каде по кратко задржување се префрлиле го месноста „Алачуки“, синорот на с. Сливово, каде и се сместиле во кошарите во непосредна близина на селото.⁴⁷ Истовремено кога пристигнале борците, на само 400 метри од нив пристигнало и малото вовче полно со германски војници. Веднаш борците биле распоредени за одрбана, но до вооружен судир не дошло бидејќи Германците по краткиот одмор што го направиле го продолжиле патот кон Кичево.⁴⁸ Сепак дека ова било голема опасност за Одредот и доколку дошло до вооружен судир постоела опасност скоро целиот одред да биде уништен. Затоа веднаш биле преземени мерки Одредот да ги напушти кошарите. Од страна на Месниот народноослободителен одбор на с. Сливово, на чело со претседателот Павле Новев — Трипуновски и секретарот Владо Митовски се организирано снабдување на Одредот со неопходните прехранбени производи, облека, лекови и др. Истовремено Одредското раководство од страна на членовите на Народноослободителниот одбор на с. Сливово било известено дека Германците презеле акција на планината Караорман, но дека базите не биле откриени и поради лошото време се повлекле. Врз основа на

⁴⁴ Извори, Т. I, кн. 4, док. 41, 168.

⁴⁵ Исто таму, док. 57, 237.

⁴⁶ Овие германски војници уште во текот на декември 1943 година биле ликвидирани.

⁴⁷ Реконструкција. . .

⁴⁸ Само брегот и шумата ја делела кошарата каде се наоѓале борците од местото каде се одморале Германците.

овие извештаи се донело решение Одредот повторно да се врати во базите, што било извршено во средината на јануари 1944 година.⁴⁹

Така, поради добро организираната известителна служба на Одредот со своите луѓе на теренот, не биле возможно базите да бидат откриени од непријателот и уништени. Со тоа се потврдила оправданоста на задачите на ГШ на НОВ и ПОМ за организирање на известителна и контраизвестителна служба, без која Одредот не ќе можел да egzистира. Се поставило прашање за понатамошно и уште поцврсто зближување помеѓу испратените борци од Одредот на теренот и одредското раководство, поради што во текот на јануари и февруари биле испраанќи позачестени патроли на теренот. Всушност тоа било од животно значење за Одредот, кој единствено можел да опстојува благодарение на извонредната организирана поврзаност со соработниците од теренот. Тоа придонело да се преземат од страна на партиските и месните организации пошироки акции за организирано собирање на прехранбените производи, облека, а во некои случаи и парични средства. Во тој поглед, во текот на февруари-март Охридската партиска организација собрала околу 20—30 илјади лева, кои биле трошени за потребите на Одредот, а биле и „... пред тоа собрани и други потребни ствари за НОК кој се испратени во „Сандански“ (Одредот „Јане Сандански“ Г.М.)⁵⁰ Од друга страна пак, партиските активисти од Струга почесто пати „... носеле цели вреќи санитарски материјали за ранетите партизани во Одредот.⁵¹ Во тој поглед особено забележителна активност пројавил Тане Таневски — Шаќир од с. Лактиње, кој во Одредот носел брашно, муниција и облека.⁵² Оваа целокупна ангажираност околу снабдувањето на Одредот со најосновните потреби, има повеќестрано значење. Пред сè тоа претставува ангажирање на поширок круг луѓе не само од Дебарца, туку и од градовите Охрид, Струга, Кичево и Дебар, кои свесно се жртвувале да ги обезбедат најнеопходните потреби за Одредот. Од друга страна тоа имало и мошне големо морално значење за целото население од овој терен, бидејќи собраните потреби всушност биле доброволни прилози од населението организирани на најразлични начини. И што е најбитно, населението знаело дека постои Одред и вооружени борци, а сето тоа кај нив создало уверување дека тие не се оставени на окупаторот и неговите слуги. На тој начин се остварила и другата задача за постоењето на Одредот што ГШ на НОВ и ПОМ ја поставил, бидејќи Одредот физички постоел и дејствувал на самиот терен, создавајќи кај населението верба во победа и извојување на долгоочекуванаат слобода.

⁴⁹ Од страна на Германците со сила бил ангажиран Леон Спировски, кој војниците ги одвел во сосема погрешен правец.

⁵⁰ Извори, Т. I, кн. 4, док. 64, 280.

⁵¹ Исто таму, док. 71, 307.

⁵² Реконструкција. . .

Една од главните задачи на Одредот „Јане Сандански“ се состоела во организирањето прифаќање на сите борци, групи или пак важни личности, кои се наоѓале на овој терен. Во тој однос, Одредот како организирана воена сила со своја база претставувал сигурно засолниште и на такви важни мисии, кои биле од големо значење не само за ГШ на НОВ и ПОМ туку и за ВШ на НОВ и ПОЈ. Покрај британската двочлена мисија, во средината на јануари 1944 година, во една од базите на Одредот која била лоцирана над с. Црвена Вода, во месноста „Злоречиште“, а во која се наоѓал и Петре Пирузе, пристигнала бугарската мисија.⁵³ Мисијата од Дебар до базата ја донел Љутви Руси, во придружба на двајца позадински работници и Мита Гилика.⁵⁴ Бугарската мисија ја предводел Благој Иванов — Костја, а во нејзиниот состав се наоѓале и Павел Црвуланов и Иган Прванов — Пејчев.⁵⁵

Престојот на Бугарската мисија во одредот „Јане Сандански“, претставувал мошне значаен настан. Имено, за бугарската (која погрешно се нарекувала „руска“ и како таква била барана од Германците), владеел голем интерес како од Тито така и од Горѓи Димитров и БРП. Поради тоа, од страна на Одредот биле преземени особено големи мерки за безбедност, бидејќи зачувувањето на мисијата претставувало уште еден момент во непосредното запознавање на членовите на англиската и особено бугарската мисија со вистинската ситуација за тоа кој ја води вооружената борба и против кого. Меѓутоа, треба да напоменеме дека и овде биле изразени негативните становишта особено на бугарската мисија во однос на нашата вооружена борба и особено на територијата на Македонија. Во неколку наврати Бај Костја (така бил познат меѓу борците Благој Иванов) во своите истапувања пред борците и одредското раководство се докажал како доста крут и нееластичен човек, кој и покрај тоа што истакнувал дека „соработувал во III интернационала и бил близок пријател на Тито“,⁵⁶ во своите истапувања пред борците, тој најчесто се задржувал за животот во Советскиот Сојуз, за победите на Црвената армија и дејствата на советските какуши, а се произнесувал и за теми од поранешното револуционерно движење во Македонија и Бугарија, нарекувајќи ги тие движења како бугарски, при што наидувал на отпор кај борците и одредското раководство, кои му велеле дека тоа биле македонски а не бугарски.⁵⁷ Овие свои становишта Бај Костја не можел да ги изнесе ниту во летокоот што сакал да го исфрли преку Одредот во февруари

⁵³ За тоа како и на кој начин доѓала бугарската мисија на овој терен види поопширно кај Т. Симовски, цит. статија.

⁵⁴ Извори, Т. I, кн. 4, док. 64, 280.

⁵⁵ Тодор Симовски, цит. статија, 43.

⁵⁶ Реконструкција...

⁵⁷ Исто таму.

месец 1944 година. Имено, од страна на одредското раководство се изготвил леток упатен до населението на Дебарца, Малесија и Копачијата во кој на најотворен и најоригинален начин се дискредитирал балистичкиот водач Мефаил како и Охридскиот кмет Илија Коцарев, кој водел непријателска пропаганда против Народноослободителното движење.⁵⁸ Исто така и Бај Костја упатил леток до бугарските војници во Охридскиот гарнизон. Меѓутоа, кога летците биле пратени на терен, а дел пристигнале и до базата во Кременчик, каде се наоѓал секретарот на Областниот комитет Тодор Циповски — Мерџан, истиот леток бил стопиран. По прочитувањето на летокот, летоците на Бај Костја број 500-600 примероци, веднаш биле повлечени поради големобугарски идеи.⁵⁹

Бугарската мисија во Одредот останала до крајот на март 1944 година, кога преку посебна каналска врска Кемал Сејфула — Орак ги пренел во с. Лактиње каде се наоѓале членовите на ГШ на НОВ и ПОМ.

*
* *
*

Особено значајна улога одиграл Одредот во прибирањето на новите борци од теренот и расклинкувањето на непријателската, особено на бугарската пропаганда сред населението од овој дел. Како резултат на сè поангажираното делување на патролите, поажурното воспоставување врски со симпатизерите и соработниците на движењето, кои гонети од непријателот се криеле или преминувале во илегалство, во текот на февруари-април во Одредот пристигнале нови борци, кои доста ја зголемиле бројната состојба. Борци доаѓале од Охрид и територијалното подрачје на Дебарца. Во текот на февруари-март месец било овозможено праќање на борци од Охрид во Одредот. Исто така, поради големиот број компромитирани активисти од Крушево, биле преземени мерки за нивно префрлување до Одредот.⁶⁰ Всушност ова било и главната линија на II ОК за заминување на што поголем број борци во Одредот за да се создаде база за пополнување со нови борци на Првата македонско-косовска бригада. Во март месец од Охрид, преку специјална врска во Одредот заминале: Благој Мојсов, Раде Шенте, Боро Шаин, Благоја Стефановски (Агуш), Горѓи Банце и Илче Шибак. Нив до Одредот ги пренел Благоја Војдановски и Санде Цаме.⁶¹ Врската одела преку с. Сирула и Мешеишта преку Сандре Стрезовски. Преку истиот канал на 7 април Благоја Војдановски донесол нова група борци во состав: Драго

⁵⁸ Д-р Миле Тодоровски: Партизанските одреди и Народноослободителната војска во ослободителната војна и револуцијата, Скопје, 1972, 106.

⁵⁹ АИНИ — Скопје, к. бр. 29, док. 5058, од 28.III.1944 година.

⁶⁰ Извори, Т. I, кн. 4, док. 57, 250/251.

⁶¹ Сеќавања на Благоја Војдановски од Охрид, депонирани во ИНИ — Скопје, 2.

Илиќ, Радоица Новичиќ, Милисав Илиќ, Ристо, Цанев Јоне и Танас Илиевски.⁶² Нова група од Охрид во Одредот пристигнала на 14 април во состав: Владо Жура, Димче Башчанџија, Јаким, Иван Паунко, Горе Георгиевски, Смилка, Голабе Стефановски и Трајан Зафировски.⁶³ Покрај овие, во Одредот се вратил и Тарџанот, така што Одредот во овој период нараснал на преку 70 борци. Како резултат на ова зголемување, на 14 април се извршила реорганизација на Одредот, чиј команден состав останал ист.⁶⁴

Местото каде се наоѓал Одредот во текот на април месец изгледал на вистински воен полигон. Со новодојдените борци се изведувала тактичко-оперативна обука. Исто така се преземале и кондициски маршеви со новодојдените борци. На тој план од посебно значење било одржувањето на митинзи по селата кај теренот при што на населението му се укажувало на скорешната пропаст на Германија и победата на партизаните. Покрај тоа Одредот како воена сила, во овој период, преземал акции на гонење на балистичките групи што навлегувале по селата на Дебарца, како на пр. во с. Лактиџе, Врбјане и др.⁶⁵ Биле преземени акции и на гонење на контрачетата на Димо Соколовски, познат како Дими Брадата, кој во соработка со окупаторот вршел грабежи и малтретирање на населението од овој крај.⁶⁶ Слична акција Одредот превземал и во селото Локов, каде бил уапсен месниот дуќанџија Ангеле, а била испратена и потера по албанскиот разбојник Селим, познат како голем напастик на населението. Во текот на овие акции во селото биле стрелани двајца соработници на окупаторот.⁶⁷

Оваа дејност Одредот ја продолжил до крајот на април месец. На 29/30 април 1944 година, командантот на Одредот Танаско Трајковски — Левски бил повикан во с. Лактиџе од членот на ГШ на НОВ и ПОМ Цветко Узуновски — Абаз, кој се интересирал за Одредот и му оддал признание за неговата издржливост и постоење, бидејќи успеал да сочува важни кадри за Народноослободителната борба како и за преземањето одредени акции против соработниците на окупаторот.⁶⁸ Треба да напоменеме дека во овој период Одредот нараснал на околу 90 борци. На 30 април Одредот пристигнал во с. Црвена Вода, каде по одлука на ГШ на НОВ и ПОМ се приклучил кон баталјонот на Зуфер Мусиќ како посебна единица, а во јуни месец истата година на Локов е вклучен во составот на новоформираната Прва Македонска бригада. Така одредот „Јане Сан-

⁶² Реконструкција...

⁶³ Исто таму.

⁶⁴ Исто таму.

⁶⁵ Исто таму.

⁶⁶ Боро Митровски: Некои аспекти на германската политика на Балканот и нејзиниот одраз на задущување на НОД во Западна Македонија 1943. Слободните територии во Македонија 1943, Скопје, 1975, 116.

⁶⁷ Реконструкција...

⁶⁸ Исто таму.

дански“, т.е. неговиот команден кадар и борците во состав на оваа славна Македонска ударна бригада го продолжиле борбениот пат за конечното ослободување на Македонија.

*
* *

На крајот треба да истакнеме дека дејноста на партизанскиот одред „Јане Сандански“ во текот на неговото постоење, во целост одговорила на поставените задачи од командантот на НОВ и ПОМ — Михајло Апостолски. Самиот факт што Одредот во текот на овој период (декември 1943 — мај 1944 година) претставува единствена воена формација на овој терен, доволно сведочи за неговото значење. Исто така Одредот мошне успешно опстојувал на несигурниот и тежок терен, исполнет со многубројни непријателски групации, а истовремено преку своите бројни патроли бил присутен на теренот, каде го подигал моралот на населението и неговата верба во победата во Револуцијата, а за што сведочи и големниот одзив на населението во давањето на потребните прехранбени и други производи за борците. И на крајот, Одредот како таков ги сочувува и кадрите, како партиско-позадинските така и воено-оперативните, кои потоа со своето искуство што непосредно го дали во борбените единици одиграле голема улога во успешниот тек на борбените акции и политички дејствувања како меѓу борците, така и меѓу населението. Од не помало значење е и престојот на англиската и бугарската воена мисија, кои во немањето на воена единица што ќе ги прифати се засолнале во базите на Одредот, непосредно запознавајќи се со борците и со нивниот хероизам, кој продолжил и на најнепосреден начин се потврдил и во борбите за конечното ослободување и создавање држава на македонскиот народ.

Gjorgji Malkovski

THE PARTIZAN UNIT »YANE SANDANSKI«
(DECEMBER, 1943 — MAY, 1944)

S u m m a r y

The dealing of the partizan unit »Yane Sandanski« during the period from December 1943 to May 1944 is directly connected with a lot of events tied up with the armed struggle of the partizan units against German and Balist armed formations. The unit »Yane Sandanski« was the sole partizan unit as an armed formation which remained to deal on the terrain of Debarca on very unbearable weather and political conditions after the withdrawal of the Macedonian army. It is especially important because of the fact that a great number of military and political activists from Macedonia found their shelter in its rows. Also, it dealed for further determination of the population for mass inclusion in the armed units of the Macedonian army.